

DUES ORACIONS POPULARS DE CASTILLO DE GARCIMUÑOZ (CONCA)

Salvador Rebés Molina

Va ser als afores de Castillo de Garcimuñoz on la mort va sorprendre el poeta Jorge Manrique, l'abril de 1479, en un enfrontament amb el bàndol del marquès de Villena, don Diego Gómez Pacheco: «cómo se viene la muerte, // tan callando». El meu oncle Manuel González Muñoz, fill d'aquella població castellano-manxega, m'ho havia explicat més d'una vegada abans que l'enregistrés, a tall d'entrevista: «A Jorge Manrique lo hirieron en una tierra nuestra, sí señor, que después fue de la familia. Allí le pusieron de recuerdo una cruz negra, de hierro, “La Cruz de don Jorge” le decían. Pues sucedió que al bajar una linde le pegaron un mazazo y quedó el hombre pues muy malherido. Le llevaron al médico del marqués de Villena, pero no hubo nada que hacer, se murió en la Cuesta de la Varga, y de allí fue primero a Santa María [del Campo Rus] y de Santa María a Uclés, que es donde está enterrado, en Uclés. Cuando acabó la Guerra [de 1936-1939] la Diputación le hizo un monumento de piedra [1942]. Había debajo una arqueta con las “Coplas”, las “Coplas de Jorge Manrique”, que luego las arrancaron». Cal afegir que al castell que dóna nom al poble s'hi establirà aviat un equipament museogràfic i d'interpretació de l'entorn.

L'octubre de 1995 vaig rebre per conducte de l'oncle dues oracions populars del Castillo copiades a mà, «por si te interesan». Es tractava de dues cançons devotes, d'aquelles que solien orientar-se també a la pregària personal o col·lectiva, sense tonada. L'escriptura corresponia a la

seva germana María González Muñoz, de 82 anys aleshores, que havia après aquestes i moltes coses més de l'àvia materna, María Perona. La primera fa:

Preces de la abuela

Un peral que yo sembré
echa peras de Vitoria,
la tierra que yo le eché
es de perfecta memoria.
5 Las carnes me están temblando
de estas palabras que he dicho,
quiero volverme cristiana
y servir a Jesucristo.
Jesucristo fue nacido
10 de la hija de santa Ana,
antes que dieran las doce
a sus discípulos llama.
Los llamaba de uno en uno,
de dos en dos los juntaba,
15 ninguno daba respuesta
sino fue san Juan Bautista
que predica en la montaña.
—Yo moriré por mi Dios,
morir por mi Dios no es nada;
20 cien vidas que yo tuviere
las diera de buena gana.—
Otro día por la mañana
camina Jesus al Calvario
con una cruz en los hombros
25 de madera muy pesada.
Allá en el monte Calvario
las tres Marías le aguardan:
la una, la Magdalena,
la otra, su hermana Marta,
30 la otra, la Virgen pura,
la que más trabajos pasa.
Padre Santo de la luz,
mira dónde está tu hijo,
difunto y puesto en la cruz,
35 que la muerte le apresura;
mira que no tiene sepultura
ni lienzo con que amortajarlo.
*Quien esta oración dijese
todos los viernes del año*

*saca un ánima de pena
y la suya de pecado.
FETÉN.*

He conservat la disposició de l'escrit en versos curts. Crida l'atenció que l'*Amén* ritual hagi estat substituït per *fetén*, mot d'origen gitano, caló, que va fer fortuna al castellà col·loquial fins a la dècada dels cinquanta i que ve a significar «genuí, collonut». Un toc d'humor potser de la tia María, un gest de distanciament a través del qual la transmissora voldria restar al marge de la credulitat popular.

Formen el cos central de la peça dos romanços enllaçats, *El discípulo amado* (v. 11–21) i *El rastro divino* (v. 22–31), associació freqüent arreu de la Península i que va transcendir també a les illes Canàries i a l'Amèrica Llatina. Com sabem, la Contrareforma del segle XVI va accentuar el costum propagandístic d'arranjar textos i melodies *a lo divino*.¹ *El discípulo amado* és l'adaptació o *contrafactum* de l'IGRH 0064 *Muerte de don Alonso de Aguilar*. Servidor intrèpid dels Reis Catòlics durant la conquesta de Granada, el senyor d'Aguilar de la Frontera havia tingut una fi deslluïda en una escaramussa amb els moriscos de Sierra Bermeja (Màlaga), l'any 1501. Set dècades després l'escampall macabre encara feia escriuir: «calaveras de hombres y huesos de caballos amontonados, desparcidos, según, como y donde habían parado; pedazos de armas, frenos, despojos de jaeces [...]; iban señalando los pláticos de la tierra [els guies] dónde habían caído oficiales, capitanes y gente particular; referían cómo y dónde se salvaron

los que quedaron vivos, y entre ellos el conde de Ureña, y don Pedro de Aguilar, hijo mayor de don Alonso». ² Ara en diríem història oral. Entretant, els plecs de romanços havien recreat el succés, l'havien ennoblit i transportat al temps de la conquesta: «Estando el rey don Fernando / en conquista de Granada // con valientes capitanes [...] / desta manera les habla:

trobar l'any 1982 a Castillo de Garcimuñoz comença «Jueves Santo y Viernes Santo, / tres días antes de Pascua», ⁵ variant mínima de l'incipit «Jueves Santo, Jueves Santo...». La sintaxi del romancer oral és tan propícia a la geminació que aquesta podria haver vingut d'un anterior «Jueves Santo de la Cena / tres días antes de Pascua» (p. ex., fitxa 5736 del PHBP), com

da entre la màquina de cosir i el paraigua. Podem descartar que sigui una *copla* d'enramada, de l'estil «En tu puerta planté un pino, etc.». L'epítet «perfecta memoria» em suggereix l'expressió eclesiàstica *ad perpetuam (rei) memoriam*. Hauríem de resseguir, doncs, l'ús religiós de la metàfora sembrar (~plantar), tal com apareix en aquest versos del *Romancerillo* de

CPCPTC. FONTS JOAN AMADES

// —¿Cuál será aquel caballero / que, por ensalzar su fama, // mostrando su gran esfuerzo / sube a la sierra mañana? // [...] —Yo subiré allá, buen rey, / desde ahora lo aceptaba». La *Historia de los bandos de Zegrís y Abencerrajes* (1595), de Ginés Pérez de Hita, porta fins i tot dues variants del romanç. ³ És natural que, tard o d'hora, s'adaptés a l'espíritual. Al seu torn, *El rastro divino* imitava «Por el rastro de la sangre / que Durandarte dexava», sobre la matèria carolíngia de Roncesvalles. Amb el temps *El rastro divino* va esdevenir d'allò més popular, tant al repertori de fil i canya ⁴ com a la tradició oral, fins al punt d'admetre dues assonàncies (à.a, à.o) i una enrevessada varietat de segments comuns amb altres romanços. Joan Moreira l'ofereix al seu *Folklore tortosí* (Tortosa, 1934), tonada i text, triat entre «moltes atres més que encara canten los cegos» (p. 108-109, *Oració del Viernes Santo*).

El discípulo amado + *El rastro divino* que l'amic José Manuel Fraile va

ara el portuguès «Dia de Quinta-Feira Santa, / três dias antes da Páscoa» (PHBP, fitxa 2789), i no com s'ha proposat alguna vegada per influència directa de «Río Verde, Río Verde / más negro vas que la tinta» (IGRH 0106 *Prisión de Sayavedra*; fitxa 1504 del PHBP). ⁶ El cas és que les nostres *Preces de la abuela* s'enceten d'una manera diferent, amb la quarteta encadenada *El peral*:

Un peral que yo sembré
echa peras de Vitoria,
la tierra que yo le eché
es de perfecta memoria.

Tenim variants d'*El peral* que s'adapten a la rima de romanç, com ara aquesta del *Romancero general de La Rioja*, l'excel·lent recull que acaba d'enllestir Javier Asensio (3 vol. i 2 CD): «Mi padre sembró un peral / y echó peras de Vitoria // y la tierra que lo echó / es de perfecta memoria». Ja m'agradaria saber d'on ve aquest empelt botànic, tan incongruent a la porta del Cenacle com la famosa troba-

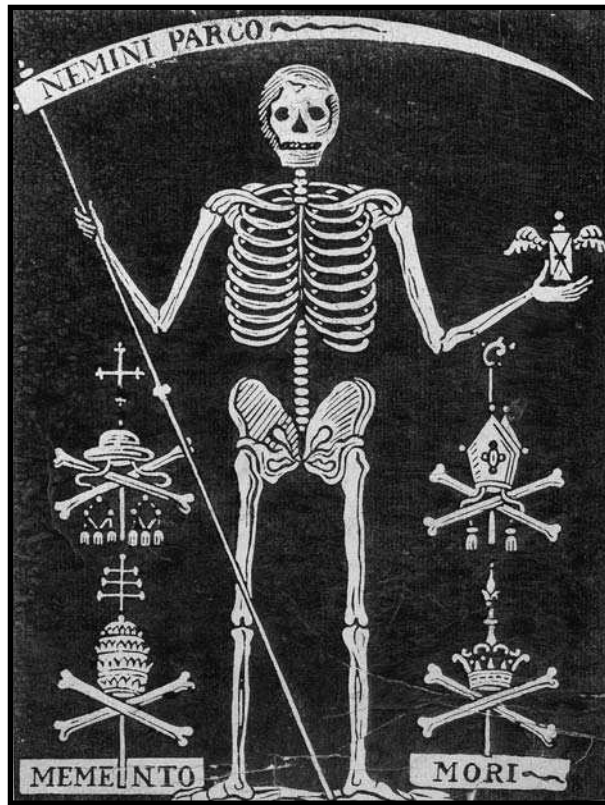
Milà, encara que no guardin relació amb la nostra quarteta: «Els abres de la terra // Jesucrist los va plantá // [...] // La planta que n' eixía // Era el Fill de María» (núm. 43, *La Redención*). Així, entre les oracions xilenes de Ramón Laval (1910) s'ha conserva aquest inici aclaridor d'*El discípulo amado* + *El rastro divino*: «El árbol que Dios plantó, / todo lleno de victoria, // y la tierra que l'echaron, / fueron ramos de la[s] glorias» (PHBP, fitxa 3537). I alguns exemplars americans d'*El rastro divino* acaben «Alabemos y ensalcemos / al santo árbol de la cruz // donde fue crucificado / nuestro cordero Jesús» (PHBP, fitxes 5077 i 5078, de Mèxic i Guatemala). L'arbre de victòria, l'arbre de la Redempció, la creu de Crist... se'ns hauria transformat en el *peral de Vitoria*? Segurament, sí. D'altra banda, la cançó infantil *Las hijas de Merino* (IGRH 0826) conté sovint els versos «Mi abuelo (abuela) tiene un peral / que da las peras muy finas», o similars, de manera que no falten les analogies profanes.

Encara precedeixen al nostre fragment d'*El discípulo amado* quatre versos xocants: «Las carnes me están temblando // de estas palabras que he dicho, // quiero volverme cristiana // y servir a Jesucristo». La *Muerte de don Alonso de Aguilar* ja parla de tremolors: «Unos a otros se miran, / el sí ninguno le daba, // que la ida es peligrosa, / mucho más es la tornada, // y con el temor que tienen / a todos tiembla la barba», i també *El discípulo amado*: «Se miran unos a otros / y la barba les temblaba // y el que barba no tenía / el color se le mudaba» (Videmala, Zamora). Això podria haver donat peu a la interpolació «Las carnes me están temblando // de estas palabras que he dicho», que sembla una fórmula de descàrrec adreçada a les oïdes dels inquisidors, no fos que algú hi trobés màgia o heterodòxia. Poca broma amb la matèria sagrada. Els processos de bruixeria anaven plens de condemnes per recitar oracions populars: la de sant Antoni, la de santa Helena, el Parnostre petit...

No consta quina utilitat tenia aquesta pregària de Castillo, a banda del colofó «Quien esta oración dijese // todos los viernes del año, etc.». Una variant de l'Alcàrria porta per títol *Oración que rezaban los pastores de Pastrana cuando iban al monte*. Noteu que els pastors respectaven la declaració en boca femenina, «yo quisiera ser cristiana», amb el discurs tancat per l'ús ritual devot:

El peral que yo planté
era peral de Victoria;
la tierra que yo echera,
perfecta memoria.
Las carnes me están temblando
de estas palabras que digo:
yo quisiera ser cristiana
para servir a Jesucristo, etc.⁸

Resta pendent la segona peça de Castillo. La cloenda de l'anterior, «... saca un ánima de pena // y la suya de pecado» li serveix d'enllaç natural, perquè ara vénen les recomanacions del captiri de les

OPORTC. FONTS JOAN AMADES

ànimes. Hi predomina la forma de romanç, que torno a escriure en versos curts:

Siguen las preces

Las ánimas a tu puerta
llaman, suplican y lloran
porque no las favoreces
con la bendita limosna.
Ofrécele el corazón,
que ese es el mejor presente
ante los ojos de Dios.
A padre y madre tendrás
metidas en duras penas,
dales limosna y saldrán
a gozar la vida eterna.
Rezando un Avemaría
entren por debajo 'e tierra.
Y en medio de la ciudad
hay un león y una fiera,
son de plomo derretido,
metal de campanas hechas.
Oíd, cristianos, oíd
lo que las ánimas penan.
Unas penan de las manos,
otras de brazos y piernas,
otras en pozos de nieve,
que son diferentes penas.
El hermano llama a la hermana
el marido a la parienta:
—Esposa del corazón,
¿cómo de mí no te acuerdas?
Cómo no ruegas a Dios
que me saque de estas penas?—

Al tocar a la oración,
la vida y la vida eterna.
Amén.

Valeri Serra i Boldú descriu el captiri a l'Urgell, el dia de difunts: «Al matí de avui, la canalla de Vallbona de les Monges proveïts de cistelles i senallons, van per les cases demanant caritat per les ànimes. Qui'ls dona un sarpat de castanyes, qui una poma, qui dos cèntims i altres melindreríes, no descurant mai de fer-los dir un Pare Nostre per les ànimes dels difunts de la casa».⁹ És clar que no havia estat sempre costum d'infants. Les confraries de les ànimes s'havien encarregat arreu de la capta organitzada de diners. Versos similars als de Castillo de Garcimuñoz acompanyen l'explicació de Bonifacio Gil sobre la *Novena de las Ánimas* a Extremadura: «Después del acto religioso [del 2 de noviembre], la Cofradía recorría las calles del pueblo cantando diversas coplas (como las del presente ejemplo) y pidiendo en las casas —en cuyas puertas se paraban— para las ánimas del Purgatorio. Un individuo portaba un pandero que colocaba sobre el pecho y producía el ritmo».¹⁰ Al *Cancionero leonés* de

Miguel Manzano (1991, vol. III, tom 1, p. 511-512), els peticionaris, que són joves, se senten obligats a declarar: «La limosna que pedimos // no es para vino ni juergas, // que es para hacer un Oficio // que todo el pueblo lo vea». Suspiciões prou fonamentades, segons acredita Mn. Antoni Griera: «Els joves [d'Eivissa] fan una capta per la ciutat (que diuen que és per les ànimes), i es mengen ço que hi han recollit» (*Litúrgia popular*, «Butlletí de Dialectologia catalana», núm. 18 [1930], p. 97). I una observació més, abans d'acabar. Les recomanacions de Castillo, d'estètica barroca, essentment el «pozo de nieve» allà on caldria esperar el foc de l'infern. El segle XVII va rebre amb passió la novetat de consumir begudes fredes en qualsevol època de l'any gràcies als pous de neu. El vici del segle. Fins i tot la mort sobtada de la reina Maria Lluïsa d'Orleans (1689, d'apendicitis?) va ser atribuïda per alguns comentaristes a l'extravagant consum d'aliments gelats. Durant

l'últim berenar la senyora va prendre llet granissada, substància (brou) gelada amb quatre lliures de neu, ostres, olives i taronges. Estètica barroca, el plaer i la mort separats per un fil, sempre imperceptible.

Notes

(L'edició d'aquest article és a cura de l'autor)

1. CATALÁN, Diego. «El romancero espiritual en la tradición oral». A: *Arte Poética del romancero oral, Parte 1ª*. Madrid: Siglo Veintiuno, 1997 (p. 265-290). Vegeu també WAGNER, Klaus. *La contrafactura «a lo divino» en la literatura de los Siglos de Oro*. «Minervae Baeticae. Boletín de la Real Academia Sevillana de Buenas Letras», 29 (2001), p. 75-83.
2. HURTADO DE MENDOZA, Diego. «Libro Cuarto» de la Guerra de Granada (v. 1575). Edició digital a: <http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/78037395433469462865679/>
3. DÍAZ MAS, Paloma. *Los romances fronterizos y las fronteras del Romancero*. Barcelona: CSIC, 2003. Edició digital a: http://www.acrinet.net/files/ACRINET_SP.pdf
4. AZAÚSTRE, María del Carmen. *Canciones y romances populares impresos*

en *Barcelona en el siglo XIX*. Madrid: CSIC, 1982 (núm. 553, 575, 659, 679, 703, 722, 801, 833 i 1073 de l'apartat de romanços).

5. FRAILE GIL, José Manuel. *Conjuros y plegarias de tradición oral*. Madrid: Compañía Literaria, 2003 (p. 279).

6. PHBP = *Pan-Hispanic Ballad Project* de Suzanne H. Petersen, <http://depts.washington.edu/hisprom>. El contacte amb «Río Verde» l'apunta DÍAZ MAS, op. cit.

7. CATALÁN, op. cit., p. 288.

8. FUENTES SÁNCHEZ, Raquel. *Leyendas religiosas y oraciones piadosas de la Baja Alcarria*, «Culturas Populares. Revista Electrónica», 4 (gener-juny 2007). Edició digital a: <http://www.culturaspopulares.org/textos4/articulos/fuentes.htm>. Escolteu una versió recitada de Villarobledo (Albacete) a http://www.uclm.es/ceclm/b_virtual/sonido/trad_oral/index.htm, núm. 11, La oración en el huerto.

9. *Calendari folklòric d'Urgell* [1915]. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981 (p. 291).

10. *Cancionero popular de Extremadura, II*. Badajoz: Diputación Provincial, 1998 (p. 575).

BUFALODRE

Mitja cobla

Per als contractes:
IRIS - Tel. 977 604 003
FRANCESC - Tel. 977 601 957

C. Santiago Rusiñol, 1
43800 VALLS (L'ALT CAMP)

SO.cat

Josep Vinyoles

93.473.66.35

AMPLI
SONORITZACIONS

Oriol Marimon
93.674.23.24 - 629.783.309